

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Т. В. Паєнтко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансових ринків та фінансових послуг, Національний університет ДПС України

Стаття присвячена пошуку нових методологічних підходів для проведення досліджень у фінансовій сфері. Автор обґрунтовує недостатність і неповноту сучасних підходів економічних досліджень. На основі проведеного аналізу автор доводить доцільність використання інституціоналізму як методології дослідження фінансів.

Article is devoted to search of the new methodological approaches for realization of researches in financial sphere. The author proves insufficiency and incompleteness of the modern approaches of economic researches. On the basis of the carried out analysis the author proves expediency of use institutional theory as to methodology of financial research.

ВСТУП

Дослідження будь-яких процесів має ґрунтуватись на відповідному методологічному інструментарії, оскільки безсистемне використання набору методів, способів і підходів може призвести до викривлення результатів досліджень. Це є справедливим для всіх сфер суспільного життя, а особливо є актуальним для сфери фінансів. Про необхідність керування відповідною методологією при реформуванні фінансової системи свідчить думка В. Федосова, який вважає, що "Передумовою стійкого економічного розвитку є макрофінансова стабілізація і побудова оптимально функціонуючої моделі здорових державних фінансів. Саме у сфері державних фінансів концентруються сьогодні в Україні найбільші й найгостріші макрофінансові проблеми: бюджетний дефіцит і державний борг, оподаткування і бюджетний менеджмент, фінансові відносини між різними рівнями влади й оптимізація державних видатків тощо" [14, с. 5]. Формування оптимальної моделі державних фінансів є неможливим без системного дослідження минулого, моніторингу сучасної ситуації та прогнозування майбутнього. Таке дослідження, безумовно, вимагає вироблення відповідної системи пізнання.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На жаль, на сьогоднішній день вітчизняні фахівці у галузі фінансів

недостатньо приділяють уваги проблематиці методології економічних досліджень. Здебільшого це окремі методологічні у рамках дисертаційних досліджень або спеціалізовані напрацювання у галузі філософії або соціології, які повністю під фінанси не адаптовані [9, 11, 16]. Саме тому метою нашої статті є обґрунтування нових методологічних підходів проведення фінансових досліджень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Останнім часом серед західних вчених спостерігається новий сплеск інтересу до надбань інституціональної теорії. Однак захоплення інституціональними формулюваннями без відповідного методологічного інструментарію може призвести, у свою чергу, до дискредитації економічного аналізу, оскільки може сприяти руйнуванню цілісності, монізму будь-якої наукової системи, а значить, порушенню логічних теоретичних конструкцій і практичних висновків. Перш ніж зосередитися на методологічних особливостях інституціональної теорії, з'ясуємо, що собою представляє методологія загалом.

Найлаконічніше визначення сутності методології наведено у філософському словнику, де зазначено, що методологія — система способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю діяльність [15, с. 365]. Таким чином, методологія — це не

тільки сукупність методів і способів пізнання певного об'єкта, це своєрідна філософія дослідження.

А. Філіпченко вважає, що методологія — це вчення про способи організації і побудови теоретичної і практичної діяльності людини. Методологія досліджує загальну систему прийомів способів, операцій пізнання і перетворення дійсності. Можна сфера людської діяльності має разом з універсальними і специфічними особливостями, і відповідну методологію [16, с. 49]. Наведене визначення акцентує увагу на тому, що будь-яка сфера діяльності має власну методологію. Логічно зробити припущення, що разом з еволюційною зміною об'єкта дослідження може змінюватися і методологія, до її структури можуть включатися додаткові компоненти.

Таким чином, методологію можна розглядати як комплекс правил і критеріїв інтерпретації фактів, способів збору даних, систему організації проведення досліджень та ін. Однак методологія у будь-якому випадку тісно пов'язана з теорією, яка є частиною домінуючої у даній період часу парадигми. Найбільш складним періодом для формування методологічних підходів є будь-який перехідний етап в історії суспільства. Про необхідність глибокого аналізу при вивченні конкретної ситуації, врахування національних особливостей попереджав у 1993 р. проф. університету в Глазго А. Ноув. Відповідаючи на питання, якою повинна бути економічна теорія перехідного періоду, він відзначив, що теорія ні в якому випадку не може слугувати прямим керівництвом до дії. Будь-яка теорія абстрактна, і ніхто не може приймати рішення або давати поради, не вивчивши детально економічну ситуацію в країні відносно будь-якого конкретного випадку. Теорія повинна допомагати виділити головні проблеми і ні в якому випадку не "засліплювати" і не "відтягувати в сторону" [8, с. 16]. Вибір теоретичної концепції ускладнюється тим, що тут немає універсального рецепту, як зробити єдиноправильний вибір. Тут є слухним зауваження С. Злупка, який писав: "врешті-решт потрібно глибоко усвідомити, що ще нікому в світі не вдалося розбудувати власну динамічну й ефективну економіку на чужих цінностях і моделях" [6]. Таке слушне зауваження засвідчує, що сліпе, бездумне копіювання чужого досвіду навіть теоретичного характеру може не дати бажаного результату. Більше того, вибір хибної теоретичної концепції призводить до того, що напрацювання у відповідних сферах просто будуть неактуальними або не затребуваними.

М. Блауг застерігає, що при виборі певної теоретичної концепції для формування економічної політики країни треба бути розважливим: "Більше того, існує значна кількість тверджень і теорем, що начебто стосуються економічної поведінки, але не дають про неї передбачуваних висновків. Одне слово, чимало загальновідомих доктрин — це чиста метафізика. У цьому немає нічого поганого, якщо їх не сприймають за науку. На жаль, історія економічної науки свідчить, що економісти, як ніхто інший, схильні вважати половину зерном і заявляти, що володіють істинною, хоч насправді мають лише складну низку визначень або оцінних суджень, замаскованих під наукові принципи" [3, с. 636].

Ми погоджуємось з позицією Ю. Пасічника стосовно того, що, формуючи стратегічний курс країни, необхідно визначитись із "фундаментом", на основі якого будується ця стратегія. Своєрідним "фундаментом" у теоретичному плані має бути економічна теорія, яка також є своєрідним комплексом, що вказує напрям руху. У відповідності із застосованою економічною теорією формується вся "будівля" — концепції, механізми реалізації стратегії, що є запорукою успіху суспільного розвитку [9, с. 22].

Однак економічна теорія — це не просто словосполучення з двох слів. Це поняття, за яким стоїть вікова праця великої кількості вчених, це системні напрацювання у багатьох галузях економіки та велика кількість економічних течій. Досить часто методологію пов'язують з окремими течіями економічної думки, однак кожна з них має свою власну методологію дослідження. Тому дослідник, визначаючись з методологією дослідження, постає перед вибором тієї концепції, яка за заданих умов буде найбільш адекватною дійсності. На цьому наголошує Я. Корнай: "Системна парадигма потребує тісної ув'язки в розумінні існуючої організації суспільства та історичного процесу, в ході якого вона виникла" [13, с. 22].

Поняття методології тісно пов'язане з поняттям методу. Основні типи методів склалися поступово у ході історичного розвитку економічної думки. Періодизація розвитку методології економічної науки може бути представлена наступним чином:

1. Класичний період — XVIII — XIX ст.
2. Маржиналістський.
3. Математичний.
4. Кейнсіанський.
5. Неокласичний.
6. Інституціональний.

Інституціональний метод пов'язаний з намаганням виявити певні

юридичні норми, проаналізувати основні закони суспільства, починаючи з Конституції, їх сутність і роль для нормального розвитку суспільства. На відміну від неокласичної доктрини, яка розглядає економічну систему як механічну спільність ізольованих один від одного індивідів і виводить властивості системи із властивостей її елементів, інституціоналісти підкреслюють важливість зв'язків між елементами для формування властивостей як самих елементів, так і системи у цілому. Цей підхід ще дістав назву "холізм" або "органіцизм", він проголошує переважання соціальних відносин над психофізичними якостями індивідів, що визначає сутнісні властивості економічної системи. Як зауважив Дж. Коммонс, будь-яка одиниця діяльності має три складові — конфлікт, взаємність, порядок, які разом складають транзакцію [19, с. 4]. Всі три складові мають ознаки соціальності, тому абстрагування від впливу соціальних відносин при проведенні досліджень у сфері фінансів робить їх результати неповними.

Про необхідність застосування соціальних підходів свідчить зауваження М. Блауга: "Сучасна економічна наука хвора. Вона все більше перетворюється в інтелектуальну гру заради самої гри, не залежно від її практичної значимості. Економісти поступово підмінили свій предмет, перетворили його в таку собі Соціальну Математику, в якій аналітична чіткість, як це розуміють на математичних факультетах, — це все, а емпірична адекватність, як це розуміють на фізичних факультетах — ніщо" [18, с. 36]. Вихід з цього М. Блауг бачить у ширшому використанні соціологічних підходів.

Західна економічна думка давно вже користується надбаннями інших наук при дослідженні економічних процесів. Це пов'язано з тим, що на початку 30-років з'явилась ще одна проблема — виконувати комплексні дослідження фінансових процесів тільки засобами фінансової науки стало неможливо. Тому почали активізуватись зв'язки фінансів з іншими науками — правом, політичною економією, статистикою, історією [7, с. 23].

Узагальнюючи досягнення західної фінансової науки у XX столітті, В. Андрущенко підкреслює соціальну складову дослідження фінансів: "У багатьох наукових трактуваннях наука державних фінансів постає як комплексне вчення, синтезоване з економічних, політичних та соціальних елементів" [1, с. 81].

Р. Масгрейв, досліджуючи актуальні питання фінансів, виносить їх власне за межі фінансових потоків

доходів і видатків. Він зауважує, що вони не торкаються грошей, ліквідності чи ринків капіталів. Скоріше вони стосуються проблем розподілу ресурсів, забезпечення повної зайнятості та стабільності рівня цін, а також розвитку [21, с. 3]. Всі перераховані питання не обмежуються тільки фінансовими дослідженнями

Т. Парсонс та Н. Смелзер надають наступні аргументи щодо синтезу методологічних підходів у дослідженнях економічних процесів:

— економічна теорія — це частковий випадок теорії систем і теорії соціальної дії;

— обмін між економічною підсистемою та іншими підсистемами — це обмін діями за принципом "внесок — результат";

— обмінний принцип взаємодії пояснює і механізм взаємодії індивідів;

— конкретний економічний процес завжди детермінований неекономічними чинниками;

— економічна теорія — це гілка поведінкових наук [11, с. 21].

Таким чином, методологічні підходи дослідження економічних процесів еволюціонують разом із змінами, які відбуваються в економічних системах. На сьогоднішній день більшість суспільств мають чітко виражену інституціональну структуру, тому застосування інституціонального підходу в економічних дослідженнях є цілком виправданим.

Як зауважує Метьюз, по-перше, "інститути мають значення", по-друге, детермінанти інститутів можуть досліджуватись інструментами економічної теорії [20, с. 93]. О. Уільямсон також висловлюється на користь використання інституційного підходу в економічних дослідженнях. Як одну з головних переваг він відзначає те, що в центрі уваги дослідження обов'язково знаходиться людина [22, с. 600]. Інститути, як зауважує Дж. Ходжсон, це ключові елементи будь-якої економічної системи, і тому головна задача економіста полягає у вивченні інститутів і процесів їх збереження, оновлення, зміни. Уявлення індивідуального агента як людини, яка максимізує свою корисність, є нерéalним або помилковим. Інституціоналісти не розглядають людину як дещо задане. Необхідно враховувати інституціональне і культурне середовище, у якому знаходиться людина. Значить, люди не просто створюють інститути. За рахунок засобів перетворюючого причинного зв'язку інститути досить сильно впливають на людей [17].

Методологія інституціоналістів передбачала широке застосування описово-статистичного методу та

історичногенетичного або еволюційного. Про важливість застосування історичногенетичного методу можна судити із твердження С. Головатого. Оцінюючи вплив різноманітних чинників на всі сфери життя суспільства, він особливо звертає увагу на їх історичне походження: "Впродовж декількох століть Україна перебувала фактично між двома цивілізаціями — християнською і мусульманською, між Європою і Азією, а тому вплив на її власний розвиток обох цивілізацій і культур був неоднозначний і далеко не на користь українського (слов'янського етносу).

Другим фактором є те, що тринадцятиріччя Україна була включена до складної системи тоталітарних держав, внаслідок чого ні її економіка, ні соціальна, культурна сфери не могли розвиватися вільно і самостійно, у багатьох випадках без переважно зовнішнього впливу. Залишки тоталітарного минулого даються взнаки і сьогодні, передусім у духовній сфері, свідомості, моралі. Як наслідок, останньою ніччю в Україні серйозною перепоною на шляху формування демократичного суспільства, становлення суверенної держави можна вважати: відсутність нової ідентичності; наявність значної кількості фальшивих цінностей; слабкість громадянського суспільства" [4].

Застосування описово-статистичного методу є необхідним як для оцінки минулих подій, так і для прогнозування майбутнього розвитку. Однак застосування цього методу було і буде пов'язане з інформаційними труднощами. І. Пенькова, аналізуючи роль інформації в інституціональній теорії, формулює наступні положення:

— інформація розглядається представниками інституціоналізму з різних позицій, при цьому не заперечується її суттєва роль в соціально-економічних процесах. Особливе місце інформація займає в дослідженнях особливостей поведінки економічного агента, який приймає раціональні та ірраціональні рішення. Ефективність того чи іншого рішення знаходиться в прямій залежності від обсягу і повноти інформації, якою володіє індивід;

— в основі формування і розвитку як формальних, так і неформальних інститутів лежать інформаційні потоки, які визначаються історією, географічним розташуванням регіону або країни, культурою, менталітетом, релігією і мораллю. При цьому інформаційні потоки, що несуть традиції і систему цінностей із минулого в сучасне і майбутнє, які утворюють інститути, визначають психологічні канони поведінки. Окрім

того, вони впливають на формування моделі зовнішнього інформаційного середовища, у відповідності з яким приймає рішення суб'єкт;

— інформація про будь-яке явище систематизується в знаннях, які, у свою чергу, розглядаються як джерело влади, за умови розподілу систематизованих знань між членами певної групи людей. Більше того, визначаючи кваліфікацію, досвід і навички робітників, знання є основою технології і системоутворюючим елементом капіталу, впливаючи на виробничі відносини і споживачькі можливості;

— залишаються нез'ясованими багато аспектів відносно проявів природи інформації, а саме не досить ясно визначені категорії повноти інформації, невизначеності і функціональних особливостей інформації при формуванні інститутів та їх розвитку. Окрім того, проблема раціональності та ірраціональності, піднята інституціоналістами, не отримала якісного обґрунтування [10, с. 13].

Однак, на наш погляд, зважаючи на те, що економічні рішення приймаються на основі інформаційних потоків, які доступні досліднику у визначений момент часу, вся інформація не може бути доступною нікому, проблема визначеності категорії "неповної інформації" розв'язується сама по собі — економічний суб'єкт завжди приймає рішення в умовах неповної інформації, ґрунтуючись на припущеннях стосовно того, як можуть себе поведати інші економічні суб'єкти. Економічних агентів не можна вважати раціональними оптимізаторами, оскільки вони не володіють інформацією про всі можливі комбінації рішень та наслідки від їх прийняття. Тобто, мова йде про обмежену раціональність, яка накладається неповнотою інформації.

Окрім описово-статистичного та еволюційного методів, на нашу думку, серед методичних інструментів методології інституціоналізму необхідно виділити системний аналіз. З точки зору системного аналізу, будь-яке людське суспільство можна розглядати як відносно постійне утворення, яке функціонує у рамках ширшого середовища. Вони характеризуються як цілісні системи, які складаються з певного комплексу взаємопов'язаних елементів, котрі можна виокремлювати і аналізувати. Системи мають більш-менш чітко окреслені межі, які розмежовують їх з навколишнім середовищем, до того ж, вони мають тенденцію до деякої рівноваги.

Сутність системного методу полягає у тому, що світ економічний вивчається як комплекс елементів,

які утворюють цілісну систему у її зв'язку з середовищем — громадянським суспільством. Системний підхід передбачає стандартизацію і уніфікацію наукових понять, систематизацію і впорядкування знань про економічні феномени і реальність. Очевидно, що системний аналіз дозволяє досліджувати фінансові феномени у всій їх складності і взаємозалежності, враховуючи як соціальні підвалини в економіці, так і обернений вплив останньої на соціальні реальності. Для будь-якої системи, у тому числі фінансової, характерні три основоположні виміри:

— реально існуюче, що проявляється у структурі;

— дія, поведінка чи функція;

— становлення і еволюція.

В ідеалі системний аналіз повинен охоплювати всі три виміри у сукупності, однак у реальній дослідницькій практиці головну увагу системники концентрують на перших двох аспектах.

Ю. Сурмін вважає, що системний підхід полягає у тому, що будь-який складний об'єкт розглядається у ролі відносно самостійної системи із своїми особливостями функціонування і розвитку [12, с. 8—9].

Системний підхід базується на понятті "система". Термін "система" від грецького — ціле, складене з частин, і означає сукупність елементів, які знаходяться у відносинах один з одним. З середини ХХ століття цей науковий підхід є одним з основних під час вивчення великих і складних об'єктів. На основі вивчення властивостей як елементів, так і системи в цілому можливо встановити емергентні властивості системи і спрогнозувати її майбутній стан. Базовими категоріями системного підходу є елемент, зв'язок, структура, організація, системоутворюючий фактор, система, підсистема, середовище, управління, модель системи тощо [9, с. 67—68].

У системному аналізі розрізняють поняття "вхід" і "вихід". На "вході" фінансової системи вирішальне значення мають такі компоненти, як рівень фінансової освіченості населення, рівень фінансової культури, стратегічні і тактичні орієнтири розвитку фінансової системи, на "виході" маємо визначення правил чи законів, програм, їх застосування і контроль за виконанням.

Досліджуючи поведінку економічних агентів в умовах неповної інформації, не можна оминати увагою таке поняття як інституційна архітектура. Інституційна архітектура — це структура інститутів, яку складають правила, норми, стереотипи, традиції, установи та інші соціальні утворення у їх співвідношеннях

з суттю та загальним естетичним планом побудови соціальної системи [6, с. 155].

Необхідність врахування інституційної архітектури пов'язана з тим, що інститути не функціонують відособлено, вони взаємодіють і чинять вплив один на одного. Досліджуючи проблематику теорії фінансів, ми не можемо відокремити розглядати той чи інший об'єкт, у будь-якому випадку ми досліджуємо його у системній взаємодії з іншими елементами фінансової системи. Формування ефективних інститутів вимагає не просто визначення критеріїв ефективності їх функціонування та запровадження їх на практиці. Кожна економічна система вимагає дотримання певного співвідношення у функціонуванні інститутів, яке і забезпечує інституційна архітектура.

Використання системного підходу при дослідженні функціонування інститутів зумовлює використання такого поняття як стан системи. Будь-яка система, в тому числі фінансова, може перебувати у рівноважному або нерівноважному стані. Також рівновага може бути частковою або загальною. Рівноважна система завжди повинна визначатись відносно якихось даних вихідних умов. Різниця між методами часткової і загальної рівноваги полягає не в тому, що у першому випадку робляться припущення, а у другому — ні. Різниця у тому, як помітив Самуельсон, що "традиційна економічна теорія практично вичерпала себе. Величини, які приймаються даними у системі загальної рівноваги, традиційно не розглядалися економістами у якості предмета їх дослідження. Серед цих величин можуть вже згадуватися смаки, технологія, державна та інституціональна структура та багато ін." [2, с. 529].

Перебування системи в рівновазі передбачає оптимальне задоволення потреб всіх економічних агентів. Однак серед економістів немає єдності навіть стосовно того, чи можна досягти рівноважного стану. Незважаючи на те, що економічна рівновага не є центральною проблемою інституціональної теорії, на наш погляд, її інструментарій можна використовувати для дослідження можливостей досягнення часткової рівноваги у досліджуваних системах (економічній, фінансовій тощо). Всезагального оптимуму дійсно досягти неможливо, але досягнення часткових оптимумів для окремих елементів системи є цілком можливим.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можемо виділити такі основні особливості, які влас-

тиві інституціоналізму як методології дослідження:

1. Часткова відмова від передумов оптимізації та методологічного індивідуалізму. Це зумовлено тим, що економічний агент не може бути "раціональним оптимізатором", який діє відірвано від суспільства.

2. Акцент на дослідженні економічних змін. Ринкова економіка як глобальна система є динамічною. Всі її складові, в тому числі і фінансова система, є динамічними системами, які перебувають у постійному розвитку і русі.

3. Врахування історичного фактора. Вихідним положенням має бути те, що минуле змінити не можна, тому треба враховувати, що різноманітні динамічні феномени, які є наслідками минулого розвитку, можуть призвести до неоптимальних для економіки результатів. До таких феноменів можна віднести прояви залежності від минулого шляху розвитку, кумулятивну причинність, блокування тощо.

4. Врахування соціального фактора. Створення навіть ідеальних формальних інститутів не гарантує досягнення бажаної мети (наприклад, досягнення сталого економічного розвитку). Це пояснюється тим, що формальні інститути можуть суперечити неформальним (які є важливим соціальним фактором). Доки така суперечність не буде розв'язана функціонування формальних інститутів буде неповноцінним.

Література:

- Андрущенко В.А. Фінансова думка Заходу у ХХ столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. — Львів: Каменяр, 2000. — 303 с.
- Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. — М.: Дело ЛТД, 1994. — 687 с.
- Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / Пер. з англ. І. Дзюби. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. — 670 с.
- Головатий С. Обережно — глобалізація // Урядовий кур'єр. — 2002. — 25 вересня. — № 176.
- Гриценко А.А. Особливості інституційної архітектури українського суспільства ХХІ століття. В кн. "Економіка України: стратегія і політики довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. — К.: Ін-т економ. прогноз., Фенікс, 2003. — С. 155—172.
- Злупко С. Національне безпам'ятство чи свідоме замовчування? // Урядовий кур'єр. — 2002. — 27 вересня. — № 178.
- Мітіліно М.І. Основи фінансової науки. — К.: Державне видавництво України, 1929. — 395 с.

8. Ноув А. Какой должна быть экономическая теория переходного периода? // Вопросы экономики. — 1993. — № 11. — С. 16—21.

9. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: Монографія. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2005. — 642 с.

10. Пенькова И.В. Роль и место информации в институциональной теории // Материалы III Международной научно-практической конференции "Теория и практика экономики и предпринимательства", 11-13 мая, 2006 г., г. Алушта. — Симферополь: ТНУ. — С. 13.

11. Пилипенко В.Е., Вишняк О.І., Куценко О.Д. та ін. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посіб. — К.: Каравела, 2003. — 304 с.

12. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: Уч. пособие. — К.: МАУП, 2003. — 368 с.

13. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / За ред. академіка НАН України В.М. Гейця. — Х.: Вид-во "Форт", 2003. — 440 с.

14. Федосов В. М. Навіщо нам Бланкарт? (замість передмови) // Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенка. Передмова та наук. редагування В.М. Федосова. — К.: Либідь, 2000. — 654 с.

15. Философский энциклопедический словарь / Под ред. Прохорова А.М. Изд. Советская энциклопедия, 1983. — 840 с.

16. Філіпченко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: Посібник. — К.: Академвидав, 2004. — 208 с.

17. Ходжсон Дж. Какова сущность институциональной экономической теории? // http://www.institutional.boom.ru/history_metod/Hodgson

18. Blaug M. Ugly Currents in Modern Economics. In: Fact and Fiction in Economics Models, Realism and Cosial Construction / Ed. By U. Mari. — Cambridge, 2002. — 323 p.

19. Commons John R. 1932—33. "The Problems of Correlating Law, Economics and Ethics", Wisc. Law. Rew.8:1, pp. 3—26.

20. Matthews R.C.O. The Economics of Institutions and the Sources of Growth // Economic Journal 96(December). — 1986. — 96:4. — P. 903—918.

21. Musgrave R.A. The Theory of Public Finance. A Study in Public Economy. — New-York etc.: McGraw-Hill Book Company, 1959. — XVII. — 628 p.

22. Williamson O. The new institutional economics: taking stock, looking ahead // Journal of economic literature. — 2000. — № 3. — P. 595—613.